

Життєвий і творчий шлях П. І. Прокоповича – всевітньо відомого бджоляра-винахідника

Стаття присвячена науково-освітній діяльності видатного вченого-практика в галузі бджільництва П. І. Прокоповича (1775–1850), його особистому внеску в становлення та розвиток вітчизняної бджільницької науки.

Ключові слова: бджільництво, винахідник, вулик, сільське господарство

Статья посвящена научно-образовательной деятельности выдающегося ученого-практика в области пчеловодства П. И. Прокоповича (1775–1850), его личному вкладу в становление и развитие отечественной пчеловодческой науки.

Ключевые слова: пчеловодство, изобретатель, улей, сельское хозяйство.

The article is devoted to scientific activity of P. I. Prokopovich (1775–1850) the famous practical scientist in the sphere of apiculture. His personal deposit is coming into being and developing of native apiculture science.

Key words: beekeeping, inventor, beehive, agriculture.

Об'єктивне висвітлення становлення та розвитку сільськогосподарської науки в Україні першої половини XIX ст. було б неповним без визначення внеску до неї засновника вітчизняної бджільницької науки П. І. Прокоповича.

За різних систем влад, що існували на сучасних українських землях останніх трьох віків, непересічна особистість П. І. Прокоповича завжди привертала увагу дослідників галузі сільського господарства – основи економіки країни. Одним із перших дослідників біографії вченого в кінці XIX – на поч. XX ст. був красзнавець В. Різниченко [1–3]. За радянського періоду відомості про П. І. Прокоповича як про "видатного російського вченого" були включені до всіх енциклопедичних та довідкових видань. Авторами посібників із вивчення історії розвитку російського бджільництва, в яких друкувалися відомості про П. І. Прокоповича як про "піонера російської бджолярської науки" є А. Я. Курочкін, І. А. Шабаршов [4; 5]. Серед авторів публікацій, присвячених ювілейним датам вченого, – А. Бага, І. Зінченко, І. Москальов, С. Жданов,

М. Ромакіна, М. Яременко, С. Слесарів, М. Гурець, В. Шпак, Є. Крат, І. Швець, С. Жданов та ін. За часів незалежності України серед авторів публікацій, присвячених видатному українському вченому-практику, В. Зуй, В. Скуратівський, П. Раковський, Л. П. Раковський, Л. Зевахін, С. Половнікова, П. Марченко, С. Слесарєв, Л. Боднарчук, М. Гурець, О. Демченко, І. Прохода, Б. Рудка, П. Хмара та ін.

Метою публікації є здійснення комплексного історико-наукового аналізу діяльності П. І. Прокоповича в контексті розвитку сільськогосподарської науки та освіти першої половини XIX ст.

Мета здійснюється шляхом виконання наступних завдань: – аналізу всіх напрямів науково-практичної діяльності П. І. Прокоповича; – узагальненням уже опублікованих відомостей про вченого та включенням до наукового обігу ще не вивчених фактів його біографії та діяльності.

Перша половина XIX ст., виділена нами як важливий період розвитку сільськогосподарської освіти та наукової агрономії в Росії, перш за все характеризується більш широким спектром питань, що опинилися в полі зору держави. У ці роки в Росії виникла і стала розвиватися професійна сільськогосподарська освіта, ініційована переважно системою різного роду економічних товариств та приватних осіб.

У 30-х рр. XIX ст. у поміщицьких маєтках починають широко розвиватися такі прибуткові галузі сільського господарства, як зразкові сади, тутові плантації, пасіки. Для обслуговування цих галузей поміщики відкривають свої сільські господарські школи.

Батуринський та Конотопські повіти Чернігівської губернії вважаються найвизначнішим осередком вітчизняного бджільництва. Російський дослідник С. Розов наголошував, що Чернігівщина стала центром усього пасічницького розвитку в Російській імперії в першій половині XIX ст. Сюди постійно приїздили на навчання з найвіддаленіших куточків, у тому числі з Сибіру й Кавказу, бо тут народжувалося все нове у бджільництві [6, 81].

Батуринсько-конотопський осередок став природним епіцентром для розвитку національного бджільництва. Окрім сприятливих кліматичних умов, тут схрещувались три основні географічні зони – Полісся, Лісостеп і частково Степ. Крім того, цей регіон був столицею українських гетьманів, у якій фокусувалася національна культурно-освітня діяльність. Ці та інші чинники сприяли тому, що на Чернігівщині сконцентрувались майже всі відомі нам форми як раціонально-практичного, так і науково-методичного пасічництва [7, с. 2].

Варто зауважити, що з Конотопщиною пов'язана й активна діяльність найвідоміших представників пасічництва – С. Пономарьова, Я. Костецького, М. Цвіна, О. Покорського-Жоравка, М. Вітвицького,

С. Великдана, В. Різниченка та багатьох інших, які зробили вагомий внесок у розвиток та вдосконалення не лише українського, але й світового бджільництва. Окрім практичної – вдосконалення раціональних форм розведення бджіл і систем вуликів – тут формувалася й наукова діяльність: улаштовувалися виставки, створювалися товариства, випускалася посібникова література. Не випадково, що саме Чернігівщина стала тим місцем, де вперше у світовій практиці винайдено рамковий вулик та створено єдину за профілем і характером школу, в якій готували професійних пасічників. Названі вище нововведення зробили справжню революцію в усіх сферах діяльності цього промислу. Вони безпосередньо пов'язані з ім'ям Петра Івановича Прокоповича (1775–1850). Про школу бджільництва Прокоповича написано мало. До того ж ці далеко не повні публікації, особливо пов'язані з дореволюційним періодом, стали бібліографічною рідкістю, недоступною масовому читачеві.

Любов до бджіл, відданість своєму ремеслу допомогли йому оволодіти багатьма раціональними методами традиційного пасічництва, завдяки яким господарство швидко зростало. За п'ять років його пасіка нараховувала 580 бджолосімей. Та не задля збагачення спрямовував свої зусилля П. Прокопович. Основним його бажанням було "набуття належних знань і найдовершенішого мистецтва в царині пасічництва" [10, с. 8]. З цією метою він виїздив до найвіддаленіших сіл Полісся, на Полтавщину, зустрічався зі старими пасічниками Чернігівщини, щоб запозичити у них досвід догляду бджіл. Однак такі мандрівки мало втішали його, оскільки всюди "діяв варварський метод винищення бджіл". Не знаходив він відповіді й у вітчизняній та світовій фаховій періодиці, за якою уважно стежив. Отже, довелося покладатися на власну інтуїцію, яка підказувала: вберегти бджіл від знищення можна лише за випадку, якщо вдосконалити шляхом спрощення саме гніздо, власне довбанку [7, с. 2].

Але для цього потрібно було провести ряд біологічних дослідів, щоб вивчити "загадкову стихію комах, спрямувавши дикий промисел" за науковою структурою [7, с. 2].

Протягом п'яти років Петро Прокопович наполегливо стежив за бджолами, вивчав їх звички, вів спостереження, проводив різноманітні досліді, за допомогою яких можна було "втручатися" в "особисте" життя комах, і коли доводилося показувати ці "секрети" гостям, що приїздили на подивеньки, то вони їх "приписували чародійництву, а мене прозвали чаклуном" [10, с. 8]. На основі власних спостережень і дослідів Петро Іванович написав величезну багатотомну книгу "Записки про бджіл" ("Записки про бджільництво"), виготовив ілюстрації і

підготував до друку 12 томів, у яких виклав основні форми раціонального пасічникування.

Цій праці він присвятив все своє життя, залучивши до цієї роботи багато найкращих учнів, котрі навчались у його школі. Одержавши царський дарунок – діамантовий перстень, багато інших нагород і звань, П. І. Прокопович звернувся до Миколи І з проханням про дозвіл "заснувати власну друкарню", щоб надрукувати свої твори. У грудні 1838 р. дозвіл він отримав. На цей час у село Пальчики було завезено куплену у Київському університеті друкарню, найнято друкаря, зроблено майже увесь набір тексту, ілюстрації [8, с. 27]. Усе було готове до випуску твору, якому не було рівних у Європі.

Проте Міністерство освіти не дало дозволу на друкування. Ще п'ять років П. І. Прокопович намагався одержати цей дозвіл, але марно. У 1843 р. у газеті "Посредник" у примітках до своєї статті він пише, що його твори "не вийдуть у світ, не будуть видані" [8, с. 27]. Причина цього не вказується.

Деякі дослідники вважають, що вірогідною причиною заборони друкування творів П. І. Прокоповича була українська мова, якою він писав уроки для своїх учнів й, очевидно, цією ж мовою були написані його твори. Свого часу сам П. І. Прокопович в одній з опублікованих статей пише, що уроки для учнів школи бджільництва він пише "малоросійським наречієм", і йому важко перекладати тексти на "правильний язык", тобто на російську мову, перед тим як послати в "Земледельческий журнал" у Москву [8, с. 17]. З іншого боку, редактор цього журналу С. Маслов згадує, що статті, які надсилав йому П. І. Прокопович, у редакції міг прочитати тільки його земляк А. А. Прокопович-Антонович – професор російської словесності Московського університету, який також був випускником Києво-Могилянської академії. До того ж в опублікованих статтях часто терміни подавались по-малоросійськи (в дужках) [8, с. 27]. Зважаючи на тодішні укази про заборону вживання української мови, цілком можливо, що ця імперська заборона понищила і твори П. І. Прокоповича. Є припущення, що, зневірившись у можливості надрукувати свої твори, П. І. Прокопович спалив усі 12 томів з ілюстраціями. Збереглися лише деякі уривки, які були опубліковані як статті у російських журналах ("Земледельческий журнал", "Земледельческая газета", "Труды Волного экономического общества" тощо) – всього майже 70 публікацій.

Більша частина друкованої спадщини славнозвісного пасічника перевидано у Москві у 1960 р., без посилань на "малоросійське наречіє". Як бачимо, видання творів П. І. Прокоповича рідною мовою буде хоча б частковим виправленням несправедливості, якої автор зазнав за своє життя. Проте це питання поки що не вирішується.

У час відродження державності України виникли чи відновили свою діяльність журнали "Пасіка" і "Український пасічник", де надруковані статті про П. І. Прокоповича і його твори перекладені на українську мову.

В січні 1814 р. Петро Прокопович сконструював перший у світовій практиці рамковий вулик (за власним визначенням "втулковий") з роздільною дошкою (сіткою). Цьому винаході судилося стати згодом справжньою революцією у світовому пасічництві.

Окрилений успіхом, П. Прокопович одразу ж оповіщає про свій винахід офіційні інституції зі сподіванкою, що ним зацікавляться компетентні чиновники. Але ні стаття в "Земледельческом журнале" (1827, № 19), в якій він повідомляв, що "написав про бджіл і загалом про пасічництво методичні твори, цілком відмінні від усіх попередніх за своєю суттю, та придумав нову конструкцію вулика, який найкраще пристосований до нашого клімату і надто зручний у роботі з бджолами...", ні надісланий до Московського товариства сільського господарства вулик з бджолосім'єю не допомогли популяризації винаходу. Царські чиновники навіть не відповіли Петрові Івановичу. Більше того, в російській пресі з'явилися критичні публікації щодо винаходу нового вулика. Особливо непривабливу роль відігравав відомий на той час хімік О. Бутлеров. Хоч жодного разу він не побував у славетного пасічника, але це не завадило йому пускати отруйні стріли на адресу школи П. І. Прокоповича. В образливих тонах своїх пасквілів він називав нашого краянина "малоросійським шарлатаном". І хоч Прокопович неодноразово звертався до Бутлерова, запрошуючи того приїхати і пересвідчитися на практиці в перевагах свого винаходу, амбітний хімік відповідав мовчанкою. Певна річ, такі випадки гнівили славетного бджоляра, і він категорично відмовився від численних пропозицій самому приїхати до Петербурга [7, с. 2–3].

Тим часом П. Прокопович і далі вів свою справу: перебудовував пасіку на новий лад, випробував ефективність медодаїв, вивчав причини виникнення та засоби боротьби з найнебезпечнішою хворобою бджіл – гнильцем, і про це оповістив своїх численних читачів, виступав поборником озеленення доріг, садиб фруктовими деревами та липами (до речі, завдяки йому невдовзі обіч шляхів почали висаджувати липи, акації, різні декоративні та фруктові дерева).

Здавалося б, основне зроблено, але справа з "перебудовою бджільництва" майже не посувалася. Бачачи цілковиту байдужість з боку російської офіційщини, він зрозумів, що в такий спосіб не пробити "моноліт групи сатрапів", щоб винахід набув поширення, його потрібно донести до широких верств населення. Так народився новий

задум – організувати при своєму господарстві школу пасічників. Звертаючись за дозволом до Міністерства внутрішніх справ, він роз'яснював, що коли буде схвалено "моє підприємство (тобто організація школи), то я, підпорядковуючись загальній користі, зважусь узятися за навчання простих людей бджолярству", щоб їм "передати свої знання" [15, с. 6–7]. Аналогічне висловлювання П. І. Прокоповича знаходимо в статті, яку він опублікував у № 19 "Земледельческого ж-лу". Цікаво, що в тій же статті читаємо про ще один важливий мотив створення школи "... довелося врахувати, що багато володарів (поміщиків) бажають і потребують підготовки для своїх бджолиних заводів бджолярів, які б мали ґрунтовні знання і які на ділі набули б практичних навичок керування бджільництвом відповідно до природного стану бджіл" [11, с. 18].

У 1825 р. П. І. Прокопович вирішив вивчити на пасічників шістьох своїх кріпаків (із 12). Проте, як зазначає Прокопович, "вони не стали пасічниками, бо не мали ніяких знань про бджіл. Вони могли виконувати лише мої вказівки. Я зрозумів, що без викладу учням по порядку усіх знань, які є основою для керування бджільництвом, без засвоєння таких знань, жоден, навіть моторний і здібний, учень не зможе стати великим знавцем бджільництва. Тому я вирішив навчати своїх людей шкільним способом восени і взимку, коли люди вільні від робіт" [11, с. 17]. Проте з дозволом офіційні чиновники не поспішали. На власний ризик П. І. Прокопович прийняв сторонніх учнів з довколишніх сіл на один курс безкоштовного навчання за їх послуги в господарстві. Прокопович розраховував, що чужі учні викличуть змагання з хазяйськими і це буде добре. Перше заняття дворічної школи бджільництва поблизу Батурина в селі Митченках, названої її засновником "народною" – єдиної у світі за профілем та характером – відбулося восени 1827 р. Спочатку навчалось 12 осіб. Коли ж наступного року, нарешті надійшов офіційний дозвіл, П. Прокопович подвоїв кількість учнів.

Офіційне відкриття школи відбулося 1 листопада 1828 р. Це була офіційно відкрита перша в Європі школа бджільництва. Вона стала однією з найбільш високопрофесійних на континенті. Як пише сам Прокопович: "Такої науки, як мені здається, і понині ніхто і ніде ще не вчив" [9, с. 19]. В школі за оригінальними програмами, які були розроблені П. І. Прокоповичем, навчалися не тільки українці, а й представники Польщі, Чехії, Угорщини, Німеччини, Італії та інших країн. За більш ніж піввікове існування було підготовлено близько тисячі фахівців. На засіданнях 7 травня 1828 р. рада Московського товариства схвалила намір Прокоповича відкрити школу, бо бджільництво для Росії стало важливою частиною промисловості.

Упорядковуючи свої твори з бджільництва, П. І. Прокопович хотів перевірити їх у процесі викладання. Уроки проходилися українською

мовою. Під час проведення занять застосовувався метод Ланкастера – здібніші учні, запам'ятавши, що сказав учитель, розповідали тим, хто не розумів. П. І. Прокопович писав уроки сам і розповідав їх учням кожного дня зранку у присутності "помічника". Після розповіді "помічник" повторював урок і робив це доти, поки найкращі учні не вивчали урок дуже добре. Після цього кожен такий учень з виділеними для нього учнями йшов на призначену їм роботу і там переповідав їм лекцію учителя, це тривало чверть години, такий же час (15–30 хв.) усі займалися працею. Взимку ця робота полягала у виготовленні різних видів вуликів, а влітку – у прибиранні саду, щепленні дерев тощо. "Помічник" за свою працю отримував платню в розмірі 600 крб в рік. Його діяльність охоплювала як навчально-виховний процес, так і догляд за господарською частиною школи (додаток Б пункт 4–5). Від слухачів школи організатор вимагав дисциплінованості, високої моральності, працьовитості, принциповості (додаток Б, умови для вступу). Для практичних занять і проведення дослідів П. Прокопович виділив 1500 вуликів, учні ознайомлювались із різними видами комірок у щілинах, за будовою яких визначалась якість бджолиних сімей. Бджолосім'ї проходили ретельну перевірку – їх зважували, у гніздах постійно визначали температуру й атмосферний тиск. На цій основі встановлювали середньодобову дозу вживання комахами меду залежно від погоди.

Особливу увагу в школі приділяли медоносам. Обабіч пасіки висівали різні сорти багаторічних рослин. Як засвідчила практика, одним із найкращих медоносів був синяк. П. Прокопович на основі довголітніх дослідів підготував наукову розвідку "Про користь розведення для бджіл синяку, рослини медоносної й олійної" [12, с. 31]. Дбаючи про медоносів, палкий природолюб не був байдужий і до навколишнього середовища: "Обсадіть подвір'я, – писав він в одній зі статей, – будівельним лісом, висадіть у кінці городу лісок з кущами або обсадіть садовою... озеленіть вулиці, пустирища, низовини, околи сіл, вигони, межі та проїжджі дороги... Коли вони виростуть, то стануть у пригоді як будівельний і опалювальний матеріал, а також допоможуть бджолам збирати неподалік мед. Будинки наші стануть більш безпечними від пожеж, а мешканці матимуть від цього користь і задоволення" [13, с. 120]. Не варто переконувати, якими далекоглядними і прогресивними свого часу були погляди Прокоповича.

Розроблений ним метод боротьби з гнильцем за допомогою годування і перегону бджіл в інші вулики є найефективнішою й нині. Цій темі він присвятив кілька оригінальних наукових праць [7, с. 2–3].

Учні навчались виконувати всі роботи на пасіці восени, взимку і навесні. За свідченнями самого П. Прокоповича, "учні легко без

труднощів зрозуміли будову вуликів, омшаників, але не могли ще розрізнати особливостей сидіння, рухів і характеру польотів бджіл залежно від різних обставин" [11, с. 19]. Це було одним з найважчих практичних завдань.

Курс навчання розрахований на 2 роки. У перший рік учням надавались початкові знання з простих предметів. Наступного року планувалося усе повторити, закріпити практичними навичками, а основне – "дати настанови як правильно діяти відповідно до часу, місця і волевиявлення власника (поміщика)" [11, с. 19].

Позитивне схвалення статей Прокоповича з бджільництва Імператорським Московським товариством сільського господарства привернуло увагу до школи багатьох аматорів з Чернігівської, Полтавської, Курської, Харківської, Тамбовської, Катеринославської і навіть Московської губерній, які приносили навчити їхніх людей цій науці. Такої науки ще ніхто і ніде не вчив. Тому для тих, хто бажав вчитися, або надсилати своїх людей до школи бджільництва, було оголошено "Умови для тих, хто вступає в науку бджільництва": "1. Той, хто іде в науку бджільництва, повинен мати добрий розум, кмітливість, тямовитість, швидко діяти і не бути в'ялим, сонливим. До того ж він має бути здоровим і вміти рахувати, знати вагу і виміри. Чого можна чекати від хлопця, який не може порахувати до 1000, а до мене прислалі таких, що не можуть порахувати до 100 і зовсім не вміють писати. Серед грамотних трапляються мазунчики, але якщо вони тямовиті, вони можуть досягти успіху, особливо якщо вони чесні. 2. Того, кого відбирають у науки, слід перевірити, даючи йому який-небудь наказ. Якщо він зразу швидко зрозуміє наказ і чітко його виконає, то така людина буде й добре вчитися. 3. Особливо приглянути, щоб хлопчина ще не був розбещений п'янством, злодійством чи іншими вадами, але був працелюбним і мав охоту до бджільництва. Дав би Бог не допустити до розпусти інших хороших учнів. 4. Найкраща людина для бджолярства є та, яка, окрім перших трьох умов, знала хоч трішки столярство, уміла б зв'язувати дошки у замок. 5. Вік від 16 до 30 років. 6. Якщо у кого-небудь з пасічників є кмітливі діти, які уже звикли до бджіл, то такі швидко і надійно виучуються бджільництву" [11, с. 19]. В газеті "ЧГВ" за 1851 р. № 16 публікуються умови утримання учнів у школі Прокоповича: "Повністю одяг і взуття, особливо білизну, кожен учень повинен мати на два роки від свого хазяїна, а саме: 6 сорочок, 4 шароварів, 6 підштаників, 2 пари чобіт, 2 пари товару / шкіри / на головки, переди чобіт, 1 шапку, 1 капелюх, 1 пояс, 1 кожух, 1 козушок, 1 чекмінь / щось схоже на бурку, але замість капюшона у неї довгий і широченний комір, одягається у негоду взимку,

/ 1 юпку / верхній одяг з домашнього сукна, 1 пару рукавиць, 1 сокиру, 1 лопату, 1 ніж садовий, 16 аршинів (11,2 м) товстого домашнього полотна для сінника і ковдри" [11, с. 19].

Школу через два роки для удосконалення навчання П. Прокопович придбав сусідній хутір Пальчики Чернігівської губернії Конотопського повіту за 8 верст від Батурина, де була заснована база школи. Крім практичних учні засвоювали і теоретичні знання. При цьому Петро Іванович ніколи не вдавався до грубих методів у виховному процесі. Один з його учнів Степан Великдан згадував: "Петро Іванович... любив допомагати біднякам і залишив добру пам'ять та співчуття у них. Він усе своє життя любив щось робити, поратися, працювати або вести якусь ділову розмову; однак не переносив всіляких балів та галасливих збіговиськ" [10, с. 24].

Великою проблемою для опанування знаннями була неграмотність більшості учнів. Із 33 учнів, що навчалися у школі в 1930 р. 21 чоловік не вміли ані писати, ані читати. Петро Іванович створив свою оригінальну методику навчання письма: "Для цього я вибрав слідуєщу найшвидшу методу вивчитися без утоми і нудьги. Не заставляючи спочатку заучувати азбуку і склади, я зразу ж почав задавати щодня писати на табличці / дощечці / по проведених лініях спочатку прямі лінії, а потім криві. Далі – по одній літері і доти писати грудочкою крейди одну літеру, витираючи неправильне і підмальовуючи частини літери, поки вона не стане повністю схожою з написаним зразком. Для усіх запропоновано один почерк. Труднощів найбільше в опануванні перших ліній і літер. Зробивши це, інші літери випишують швидше. Наприклад, у 1-й день малювали прямі риски, у 2-й – криві, у 3-й – зворотну криву, у 4-й – уже літеру "А". Навіть ті, які були уже грамотними, повинні були виправляти свої незугарні літери доти, поки ж не навчилися писати їх чітко і чисто. Виправляючи літери, кожному прищеплювали поняття про красу літер, прямолінійність, паралельність, (використовуючи) симетрію (тіла людини) у постаті, голові, ногах, поясі" [14, с. 20]. Таким методом вже через місяць більшість учнів могли писати літери, склади і заголовки уроків, досить чистим почерком. Тоді Прокопович придбав їм букварі і почалися уроки з читання. Як зазначає Петро Іванович: "Цей метод виявився таким успішним, що вже у квітні багато хто, писали своїм сім'ям власноручно листи, що було для них неслуханною втіхою" [14, с. 20]. Учні могли самі для себе переписувати уроки, надписувати назву і кількість вуликів, вагу його дерева, меду і усе, що стосується кожної сім'ї бджіл. Цікавий висновок зробив П. Прокопович, він пише: "Я вважаю, що якщо навчити селянина грамоти настільки досконало, щоб він умів

добре писати, то це принесе для господарства більше шкоди, ніж користі. Як правило, така добра освіта приводить селянина до вибуття із сільського побуту і до шкідливих замислів. Малограмотність же залишає його дієздатним і задоволеним своїм станом" [14, с. 20]. Можемо стверджувати, що П. Прокопович володів неабияким аналітичним мисленням, адже дійсно тільки освіта допоможе селянам зрозуміти несправедливість тогочасної дійсності і бажати кращого, гідного життя.

Методом заохочення в навчанні Петро Іванович обрав матеріальну винагороду. Тим, хто виготовляв найкращий вулик, крім кращих харчів, видавали винагороду в розмірі 50 коп. за кожний зроблений вулик. Таке заохочення викликало великий переворот нудотного навчання на цікаву практичну радість. Ті, хто не вмів, поспішали навчитися, а ті, хто вмів, намагалися зробити більше. "Признаюся, що така сцена була для мене чудовою втіхою. Почали вставати раніше – стук кіянок (дерев'яних кувалд) і сокир, звуки пил нікому не давали залишатися у постелі. Втомившись, усі разом припиняли роботу. Тоді один із учнів переказував питання і відповіді з уроків. Кожний учень до останнього повторював підряд те, що задавалося вивчити", – втішався Прокопович. Деякі учні під час випуску отримували по 16–40 крб.

На уроках вивчались такі предмети: погляд на бджільництво, про промислове бджільництво, про хазяїна і наглядача, про бджолиний рід взагалі, про продовольство для бджіл і про округи бджолиних угідь, про взятковий час, про політичні вади бджільництва.

Пояснюючи предмети в найважливіших статтях про промисел бджільництва, Прокопович приклав багато зусиль, щоб прищепити учням, "що від їх старанності, щирості до свого пана, від майстерності у бджільництві, вірності, кмітливості у своїй справі залежить щастя кожного, повага пана, довір'я людей, добра слава усіх, збагачення простих пасічників та усі інші милості від своїх панів" [14, с. 21].

Під час зими учні займались дослідною роботою. Вони виготовляли зразки російських, німецьких, французьких і угорських вуликів. Використовували їх на практиці, проводили досліді і самі робили висновки, визнаючи, що втулковий вулик найкраще з усіх всебічно пристосований до бджільництва.

Навесні починались практичні заняття, які проходили в різних місцях, бо пасіки були розташовані у лісі і вдома.

Таким чином, "жодна справа, яка трапляється у бджільництві, протягом двох років навчання не могла уникнути того, щоб кожний учень не займався нею декілька разів. Під час виконання робіт стверджується кожний у своєму розумінні кожного предмета, який був роз'яснений на уроці і повторений практично" [14, с. 22].

За десятиліття існування школа випустила 222 чоловіки, у кожному дворічному курсі випускалось у середньому по 44 учня, щороку навчалось 22 учня, у тому числі 2-є безкоштовно. Щорічний капітал школи складав 6000 крб, на який утримували учителів, прислугу, вільнонайманих робітників по господарству, утримували учнів, розбудовували і опалювали школу, вели кореспонденцію, робили досліді над розведенням квіткових рослин (медоносів), виписували книги і періодичні видання "... щоб не випустити із поля зору всього, що стосуються бджільництва. На всі ці витрати згаданого капітулу не вистачало і тому для підтримання Школи я жертвую прибутки із свого невеликого маєтку", – наголошував П. І. Прокопович у своїй промові, виголошеній 1 листопада 1838 р., під час святкування 10-річчя школи бджільництва. Прокопович намагається спростувати помилкову думку, що нібито школу він відкрив тільки для свого збагачення. Він звертає увагу на поширення через учнів у різних краях Російської імперії нового поняття про бджіл "... мистецтва у бджільництві і заглянути в майбутнє цієї науки, чи може і чи повинна вона стати народним заняттям? Нескінченна праця, турбота, морока, засмучення, зусилля і хвороби, які звалились на мою голову і плечі, винагороджувалися тією втіхою, що моя праця не марна для вітчизни", – виголошував П. І. Прокопович [14, с. 23]. Це ще раз підтверджує думку, що Петро Іванович був не тільки геніальним пасічником, а й видатним громадським діячем свого часу, патріотом, який доклав багато зусиль для розвитку бджільництва в рідному краї. Тому його ім'я було і буде дорогим нашому народові. Бо справді, у галузі бджільництва закладено такий моноліт, якого історія ще не знала.

Хоч російські шовіністи і намагалися применшити славу школи з її демократичним устроєм, все ж розголос не забарився. Ось враження редактора "Земледельческого журнала" (до речі, саме в цьому виданні найбільше видрукував своїх творів П. Прокопович): "Увесь сад заставлений вуликами. Учні поділені на групи, опікуються роїнням бджіл. Тут я бачив столітні липи, під кроною яких Петро Іванович просто неба, оточений садами й вуликами, викладав учням свої уроки в перший рік навчання. Потім я оглянув усі приміщення, навчальну зону, спальню, їдальню й майстерні. Всюди відчувається простота, ніщо не відокремлює учня від попереднього побуту. Це цілковито простонародна теоретично-практична школа, де аудиторія влітку просто неба, а взимку – в майстернях та у звичайній вибіленій хаті" [10, с. 27].

Єдина інституція, яка підтримувала Прокоповича, було Московське товариство сільського господарства. Петро Іванович був нагороджений золотою і срібною медалями, діамантовим перстнем, а згодом

і орденом Святого Володимира IV ступеня. Крім того, його обрали дійсним членом Вільного економічного товариства з врученням золотої медалі та членом-кореспондентом Комітету державних маєтностей... Сам П. І. Прокопович зазначав, святкуючи ювілей школи: "Незважаючи на незavidний стан, будучи з самого початку охопленою заздрістю і злоязичністю моїх ворогів, нарешті, благополучно досягла своєї мети – стала відомою в усіх кряях Росії і набула схвалення від усіх, хто прислав для навчання людей, гідних, тямущих, не розбещених, здатних розуміти своє призначення. Доля дарувала мені знаменитих добродушних захисників із вельмож і високих чиновників, які були далеко в столицях і яких ні я, ні вони мене особисто в обличчя не знали. Їхній неупереджений голос зробив відомим мій почин для благонамірених хазяїв, серед яких спочатку дуже мало хто відважувався повірити моєму закликові" [20, с. 23]. Цікаво, про яких "добродушних захисників із вельмож" йде мова? Знаходимо свідчення, що офіційне відкриття школи сталося за підтримки військового губернатора Малоросії князя М. Г. Рєпіна, графа М. С. Мордвінова, Д. В. Кочубея [21, с. 27]. У спогадах П. І. Прокоповича є свідчення про нашого земляка – Дем'яна Васильовича Кочубея, який 1826 р. відвідав Петра Івановича. Сам Прокопович говорить про цю зустріч так: "Прошу замітити, що мені ніколи не приходила в голову думка про обов'язок навчати інших усьому тому, чого я сам тоді вчився. До того часу, поки його превосходительство Дем'ян Васильович Кочубей не переконав мене приступити до навчання людей наочно різним предметам господарства".

Отже, передові поміщики переймалися розвитком сільськогосподарської освіти, але переслідували при цьому виключно особисту мету – забезпечити свої господарства кваліфікованими управителями. Такі поміщики об'єднувались в суспільні організації типу Московське товариство сільського господарства.

Після Вільного економічного товариства, заснованого в 1765 р. в Петербурзі, Московське товариство сільського господарства стало другим в Росії за часом створення і першим, що було створене в Москві. Історики зазначають, що МТСГ відкрилося, "коли Москва тільки що встигла трохи оговтатись після погрому 1812-го року. Вона знову ставала центром, куди приїжджали на зиму дворяни-поміщики. Багато хто з них бував за кордоном, а там сільське господарство складало у той час предмет особливої уваги" [16]. Таким чином, довкола МТСГ стали групуватися кращі представники аграрної думки і практики того часу. Однією з причин відсутності успіху в деяких добрих аграрних починах товариства в 1820–1850-і рр. була кріпосницька система землекористування і праці, що перешкождала

впровадженню передових західних досягнень, що були зроблені в абсолютно іншій політико-економічній системі.

А от західні досягнення в бджільництві не задовольняли П. І. Прокоповича, починаючи з 1808 р. він прочитав кілька видань російською мовою, переклади з німецької і працю Р. А. Реомюра про бджіл та бджільництво французькою мовою. Проте у всіх цих книгах він не знайшов і натяку на те, що особисто відкрив у бджільництві. П. І. Прокопович був, як він сам пише, підбадьорений невдоволеністю прочитаних творів і відчув у собі змогу розкритикувати їх і довести, що жоден з них не є повноцінним посібником з бджільництва. Хоча у цих виданнях були зображені різні новопридумані вулики, але всі вони мали багато незручностей [8, с. 26]. 2 січня 1814 р. за один день збудував свій перший втулковий вулик. Незважаючи на те, що свої рамки з медом П. І. Прокопович надсилав на різні виставки до Москви, Петербурга, Варшави та своїм друзям, авторство винаходу помилково приписували іншим дослідникам [8, с. 27].

У 1836 р. стажист з Німеччини Гаспра Шульц, навчившись бджолярської справи в школі Прокоповича, привіз відомому на той час бджоляру-практику Яну Держжону, поляку за національністю, креслення рамкових вуликів, виготовлених Петром Івановичем. Нова форма бджолиного гнізда неабияк зацікавила Я. Держжона, і він почав масово перебудовувати своє господарство, замінюючи застарілі конструкції на нові. Невдовзі рамкові вулики набули поширення не тільки у Німеччині, але й у Франції та деяких інших країнах. Разом з тим авторство почали приписувати саме Держжону, навіть незважаючи на те, що відомий німецький етнограф Ф. Краус писав: "Мій співвітчизник лише наслідував Прокоповича" [17, с. 2]. Та це й зрозуміло, оскільки Я. Держжонові було лише три роки, коли наш земляк сконструював рамковий вулик.

Авторство на винахід приписували й іншим західноєвропейським пасічникам. Проте на захист Прокоповича виступили його щирі прихильники. Про це засвідчили, зокрема, й болгарські вчені-дослідники Л. Савов та В. Петков [18, с. 11]. У своїй розвідці вони наголошували, що відомий український бджоляр-практик, експериментатор, педагог і літератор П. Прокопович першим винайшов рамковий вулик, однак іноземці приписали винахід собі. Незважаючи на це, все ж пріоритет Петра Івановича перед усіма іншими – незаперечний [7; с. 3, 5].

Цікаво з цього приводу навести ще одне свідчення про довголітню живучість хибної думки щодо конструкції рамкового вулика. Навіть серед українського населення, як зазначав один із західноукраїнських кореспондентів, вулики Держжона, а потім слов'янські – це винахід Держжона, як це у нас тут вважають, а не наслідування вулика

Прокоповича. Є й інші дані, що згадуваний мною німець Гаспра Шульц, який свого часу навчався в школі, зробив Держжонові вулик Прокоповича, а той, у свою чергу, поспішив оголосити це в пресі як про свій винахід. Натомість професор Цесельський "змодифікував вулик Держжона на слов'янський" [19, с. 198], що його виготовлено в Польщі, хоч відомо: "конструкції" ні Держжона, ні Цесельського майже не відрізняються від втулкового вулика, сконструйованого П. Прокоповичем по 22 роках раніше [7, с. 3].

Ще й сьогодні життя Петра Івановича детально не вивчене. Як особистість він формувався в Україні, а не в Петербурзі чи в Москві. Село Митченки, де він народився і заснував школу, було поруч зі столицею Лівобережної України Батурином (до 1708 р.) і майже в центрі Гетьманщини у Глухівський період (1708–1786 рр.). Тут народжувалась історія України, де кожний камінь дихав рідною стороною, де все нагадувало хутори, пасіки, просочені воском церкви, козацькі кургани. Це село стало його творчою колицкою, в якій він виріс, а потім у Києво-Могилянській академії набув кровну і духовну єдність зі своїм народом. Тут він пережив неосяжний світ дум і почуттів, душевного болю, тут проявились кращі душевні якості.

Упродовж 51 року в школі бджільництва П. І. Прокоповича було підготовлено близько тисячі кваліфікованих бджолярів, які працювали не тільки в Україні, а й по всій Російській імперії і в багатьох зарубіжних країнах. Батуринщина залишалась одним із культурних осередків і посідала почесне місце в раціоналізації бджільництва. Тут сформувалась і виросла низка відомих діячів вітчизняного бджільництва, тут черпали свої знання всі, хто бажав навчитись новому у веденні господарства. Водночас школа була науковим центром пасічництва. П. І. Прокопович пізнав бджолину сім'ю більше, ніж усі його попередники, винайшов рамковий вулик, розробив прогресивну систему пасічникування. Його глибоко обдумані й багаторазово випробувані знання з бджільництва склали велику працю, видання якої, на жаль, здійснити не вдалось. Із своїх рукописів склав у стислій формі конспекти уроків для учнів школи. Після смерті вченого його справу ще впродовж 29 років підтримував син Степан Великдан. Потім школу закрили, і на той час найбільше в світі бджільницьке господарство зійшло нанівець і загинуло. Це було ще одним свідченням занепаду бджільництва в Російській імперії, що стався у другій половині XIX ст.

Обірвалося життя видатного вітчизняного вченого-практика в 1850 р. Поховали його у склепі під рідними липами у с. Пальчиках. Славу П. І. Прокоповича примножувала ціла плеяда його послідовників.

Підводячи підсумок вищесказаному, можна стверджувати, що П. І. Прокопович був першим, хто перетворив вітчизняне бджільництво

з простого промислу в науку. Більшість його сміливих для того часу відкриттів є актуальними і сьогодні. Ґрунтовне дослідження творчої спадщини П. І. Прокоповича, його вклад у науку, може слугувати поштовхом для переосмислення бджільницької справи, яка була не лише однією з найтрадиційніших, найприбутковіших галузей, а й невід'ємною частиною історії українського народу.

Література

1. Ризниченко В. Петр Иванович Прокопович, отец украинского рационального пчеловодства (к 100-летию со времени изобретения первого улья) / Ризниченко Василий. – СПб., 1915. – 7 с.
2. Різниченко В. Як загинула пасіка П. І. Прокоповича / В. Різниченко. – Конотоп, 1920. – 15 с.
3. Різниченко В. Петро Прокопович (3 нагоди 150-річчя з часу народження) / В. Різниченко. – К. : Друкарня і літогр. Півд.-Зах. залізниці, 1926. – С. 3.
4. Курочкин А. Я. Исторический очерк пчеловодства с биографиями знаменитых деятелей по пчеловодству / А. Я. Курочкин. – М., 1991. – 116 с.
5. Шабаршов И. А. Ученые пчеловоды России / И. А. Шабаршов. – М. : Агро-Промиздат, 1986. – 175 с.
6. Розов С. А. Очерки по истории отечественного пчеловодства / С. А. Розов // Вестн. НИИ пчеловодства, Рязань. – 1927. – № 21. – С. 81.
7. Скуратівський В. Петро Прокопович та його бджолине дітище / В. Скуратівський // Український пасічник. – 2000. – № 1–3.
8. Зуй В. Д. Прокопович П. І. – попередник теорії Ч. Дарвіна / В. Д. Зуй // Пасіка. – 2000. – № 5. – С. 26–27.
9. Прокопович П. І. Про відкриття школи бджільництва в с. Митченках поблизу Батурина / П. І. Прокопович // Пасіка. – 2000. – № 7–8. – С. 17 ; // Земледельческий журнал. – 1827.
10. Прокопович П. И. Избранные статья по пчеловодству / П. И. Прокопович. – М., 1960.
11. Прокопович П. І. Про заснування в Батурині школи бджільництва / П. І. Прокопович // Пасіка. – 2000. – № 7–8. – С. 18–19 // Земледельческий журнал. – 1828. – № 22.
12. Прокопович П. О пользе разведения для пчёл синяка, растения медоносного и маслoбойного / П. Прокопович // Земледельческий журнал. – 1833. – № 14.
13. Прокопович П. Политико-экономический взгляд на пчеловодство в России / П. Прокопович // Земледельческий журнал. – 1839. – № 4. – С. 185.
14. Прокопович П. І. Про заняття учнів у 1930 році / П. І. Прокопович // Пасіка. – 2000. – № 7–8. – С. 20–22.
15. Прокопович П. І. Промова, виголошена 1 листопада 1838 року, під час святкування 10-річчя школи бджільництва / П. І. Прокопович // Пасіка. – 2000. – № 7–8. С. 22–24.

16. Советов А. Московское общество сельского хозяйства / А. Советов // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – СПб., 1897. – Т. 20. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://www.brockhaus.ru>. – Назва з екрана.

17. Різниченко В. Петро Прокопович, батько українського раціонального бджільництва / В. Різниченко // Земляки, достопамятні уродженці землі Конотопської. – К., 1916. – Вип. 2. – С. 2.

18. Савов Любомир. Пчеловодство в Болгарии / Любомир Савов, Валентин Петков. – София, 1964. – С. 11.

19. Подоляк М. 160-літній ювілей основника першої української господарської школи Петра Прокоповича / М. Подоляк // Сільський господар. – Львів. – 1935. – № 13. – С. 198.

20. Свод постановлений Черниговского губернского земского собрания (XIX–XXXV сессий) 1883–1899 гг. с кратким сводом постановлений за время с 1865 по 1882 год. – Чернигов, 1902–1903.

21. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1992. – 554 с.